

Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığına Yeni Eklemeler

Fatih Numan KÜÇÜKBALLI*
(Konya)

Abdullah MERT*
(Kahramanmaraş)

Özet: Çağdaş Türkçede kullanılan sözcüklerin eskicilliği hususu araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmektedir. Son yıllarda, özellikle Türkiye Türkçesi ve ağızlarının söz varlığının Eski Türkçe ile karşılaştırmasını konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki en bütüncül çalışmanın 2019 yılında hazırlanan *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı* adlı doktora tezi olduğu söylenebilir. Söz konusu tezden sonra Eski Uygur Türkçesiyle ilgili önemli bir sözlük yayınlanmıştır. 2021 yılında Jens Wilkens tarafından *Handwörterbuch des Altuigurischen // Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adıyla çıkarılan bu sözlükte Eski Türkçeyle Türkiye Türkçesi ve/veya ağızları arasında ortaklık gösteren yeni sözcükler olduğu görölmüştür. Bu doğrultuda Wilkens'in sözlüğü Türkiye Türkçesi ve ağızlarının söz varlığı açısından taranmış ve A. Mert'in daha önce hazırlanan çalışmasında olmayan sözcükler belirlenmiştir. Tespit edilen 34 sözcüğün 11'inin ölçünlü dilde bulunmayıp Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığı görölmüştür. İncelenen sözcüklerin Türkçenin tarihî dönemlerinde de kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır. Dördünün tarihî

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihnumankb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4319-7299>

* Doç. Dr., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdlhmrt@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6032-3643>

dönemlerde tanığı bulunamamıştır.

Anahtar sözcükler: Eski Türkçe, Eski Uyghur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ağızları, söz varlığı

Abstract: The archaicity of the words used in Modern Turkish has attracted great interest from researchers. In recent years, many studies have been conducted, particularly focusing on the comparison of the vocabulary of Turkey Turkish and its dialects with Old Turkish. It can be said that the most comprehensive study on this subject is the doctoral dissertation titled *Vocabulary Extending from Old Turkish to Turkey Turkish and Its Dialects (Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı)*, prepared in 2019. Following this dissertation, an important dictionary on Old Uyghur Turkish was published. In 2021, Jens Wilkens published the dictionary titled *Handwörterbuch des Altuigurischen (Hand Dictionary of Old Uyghur)*. This dictionary revealed new words that show commonalities between Old Turkish and Turkey Turkish and/or its dialects. In this context, Wilkens' dictionary was reviewed in terms of the vocabulary of Turkey Turkish and its dialects, and words not included in A. Mert's earlier study were identified. Among the 34 identified words, 11 were found to exist not in the standard language but in the dialects of Turkey Turkish. It was also investigated whether the analyzed words were used during the historical periods of Turkish. For four of these words, no attestations were found in historical periods.

Keywords: Old Turkish, Old Uyghur Turkish, Turkey Turkish dialects, vocabulary

1. Giriş

Ölçünlü Türkçede baştan beri bulunmayan veya zaman içinde sosyal yaşamda görülen değişmeler neticesinde kullanımdan düşen bazı Türkçe kökenli sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanıldığını görmek

mümkündür. Bu sözcüklerin bir kısmı Eski Türkçeyle de ortaklık göstermektedir. Ölçünlü dile göre ağızların dış etkiye daha kapalı olması, bazı eskicil unsurların buralarda saklı kalmasına imkân vermiştir. Örneğin, Eski Türkçe metinlerde “1. Yolundan şaşmak, yanılmak, yolunu kaybetmek 2. Hata yapmak, azmak, yanılmak” (DTS: 77b; ED: 279a) anlamlarıyla tanıklanan *az-* fiilinin, “yolundan şaşmak, yanılmak, yolunu kaybetmek” anlamı, ölçünlü dilin söz varlığını yansıtan Türkçe Sözlük’te bulunmamaktadır. Buna karşın *Ankara, Elbistan, Hatay, Kayseri, Kırşehir, Sivas* yöreleri ağızlarında bu anlamın “yolunu kaybetmek, şaşmak, kaybolmak” (DS I: 441b-442a) şeklinde varlığını devam ettirdiğini görülebilir. Ağızların bu eskicil yönü araştırmacıların büyük ilgisini çekmiştir. Bu doğrultuda özellikle Türkiye Türkçesinin ve ağızlarının söz varlığının Eski Türkçe ile karşılaştırılmasını konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki en bütüncül çalışmanın A. Mert tarafından 2019 yılında hazırlanan *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı* adlı doktora tezi olduğu söylenebilir.

Bilindiği üzere Eski Türkçe, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinin ortaya konduğu 8. yüzyılda başlayıp 12. yüzyılda Karahanlı Türkçesi döneminden sonra bu dönem tamamlanmıştır. Bu dönem kendi içinde Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri olmak üzere üç evreye ayrılır. Köktürk harfli yazıtlarda bozkır yaşam biçiminin izleri, Eski Uygur Türkçesi eserlerinde Manihaist-Budist inancın yansımaları ve Karahanlı Türkçesiyle vücuda getirilen metinlerde İslam kültür dairesinin etkileri görülür. Kültürel açıdan bakıldığında Türklerin kendi aralarında sosyal yaşam bakımından farklılaştıkları söylenebilir. Buradan hareketle A. Caferoğlu (1984: 51-52), N. Yüce (1993: 25), M. Mansuroğlu (1979: 141), O. F. Sertkaya (2012: 85) gibi bazı araştırmacılar, dönemin ilgili eserlerinin İslam kültür dairesi etkisinde kaleme alınmalarından dolayı, Karahanlı Türkçesini Orta Türkçe içinde değerlendirmişlerdir. Mensup olunan kültür dairelerinin farklılaşmasının söz varlığına etkisi kaçınılmazdır. İslamiyet’in kabulüyle birlikte Türk diline Farsça ve Arapça sözcüklerin girmesi bu durumun bir yansımasıdır. Fakat Eski

Uygurlar da Köktürklerden farklı dinlere mensuplardı. Eski Uygur Türkçesine de mensup olunan dinler aracılığıyla pek çok sözcük alıntılandı. Bu durum Eski Uygurcanın farklı bir dil düzleminde değerlendirilmesine neden olmadı. Dilin ses, şekil ve dizim gibi iç yapısını esas alan G. Clauson (1972), A. Róna-Tas (2013), L. Johanson (1998), M. Erdal (2004), A. B. Ercilasun (2006), N. Hacıeminoğlu (2008) gibi araştırmacılar Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe içinde değerlendirmişlerdir. Bu anlamda Köktürkçeden Karahanlı Türkçesine uzanan dönemi, bir bütünün parçaları olarak değerlendirmek yerinde olur.

Eski Türkçenin üç döneminin de söz varlığını bir bütün olarak yansıtan eksiksiz bir sözlük henüz elimizde mevcut değildir. Ancak bu dönemin söz varlığını derli toplu ele alan iki çalışmadan bahsetmek mümkündür: Birincisi 1969 tarihinde Rus bilim adamlarından oluşan bir komisyon tarafından hazırlanan *Drevnetyurkskiy slovar*’, ikincisi ise 1972 yılında S. G. Clauson tarafından ortaya konan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* isimli sözlüklerdir. *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı* adlı doktora tezi hazırlanırken Eski Türkçe söz varlığının tespitinde temel olarak bu iki çalışma esas alınmıştır, bu sözlüklerin sunduğu imkân dâhilinde bir karşılaştırma yapılmıştır. Ancak tezin savunulmasından sonra 2021 yılında Eski Uygur Türkçesiyle ilgili önemli bir sözlük yayınlanmıştır. Wilkens tarafından *Handwörterbuch des Altugurischen // Eski Uygurcanın El Sözlüğü* (EUES) adıyla çıkarılan bu sözlükte Eski Türkçeyle Türkiye Türkçesi ve/veya ağızları arasında ortaklık gösteren yeni sözcükler olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda J. Wilkens’in sözlüğü Türkiye Türkçesi ve ağızlarının söz varlığı açısından taranmış ve A. Mert’in daha önce hazırlanan çalışmasında olmayan sözcükler belirlenmiştir. Tespit edilen 34 sözcüğün 11’inin ölçünlü dilde bulunmayıp Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığı görülmüştür.

2. Bulgular

2.1. agtarguçı: Tercüman, mütercim (EUES: 21b)

Bu sözcük, Eski Uygur Türkçesi dışında tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *aktarıcı* “1. Aktarma işini yapan; taşıyıcı. 2. Dam kiremitlerini aktarıp kırıkları yenileyen kimse. 3. Kaynak kişiden derlenen herhangi bir parçayı kitlelere duyuran ve yayan kimse. 4. Görüntüyü bir bölgeden başka bir bölgeye ileten araç. 5. Voleybolda takım arkadaşlarının vurması için topu ağın üzerine yükselten oyuncu” (TS I: 121a) anlamlarıyla yaygın olarak kullanılmasına rağmen Türkiye Türkçesi ağızları için taranan eserlerde de tanıklanamamıştır. Türkiye Türkçesi ağız sözlükçülüğü geleneğinde genel olarak ölçünlü dil ile birebir aynı olan sözcükler sözlüğe alınmamaktadır. O sebeple ölçünlü dilde kullanılan birçok sözcük, ağızlarda kullanılsa bile ağız sözlüklerinde yer almamaktadır.

2.2. alguçı: Müşteri, alıcı (EUES: 28b)

Bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesinde alıcı “1. Alan, alma işini yapan. 2. kabul eden. 3. Yazıp saklayan, muhafaza eden” (Topaloğlu, 2018: 18a, Özkan, 2009: 243b); Osmanlı Türkçesinde alıcı “Kuşun rabbanide avcı olanı, müşteri, talip, sarık, âhiz” (LO: 14b); Çağatay Türkçesinde alguçı “Alıcı, müşteri, talip, avcı olan kuş, katil” (ŞSL: 56) biçimlerinde tanıklanmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde alıcı “1. Alma işini yapan. 2. Satın almak isteyen kimse; müşteri. 3. Kendisine bir şey gönderilen kimse. 4. Almaç. 5. Kamera. 6. Azrail.” (TS I: 143b); Türkiye Türkçesi ağızlarında da *alıcı* biçiminde (DS I: 215b) *Aydın, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Isparta, Kastamonu, Sivas, Konya* ve *Mersin* yörelerinde “1. Azrail”; *Ordu* ve *Gümüşhane* yörelerinde “2. Görücü, kız istemeye gelenler”; *Artvin* yöresinde “3. İçli, alingan”; *Kahramanmaraş* ve *Sivas* yörelerinde “4. Öldürücü, devasız hastalık”; *Amasya, Çorum, Sivas, Adana, Mersin, Van* ve *Niğde* yörelerinde “5. Atmaca” anlamlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.3. basıt-: Basılmak, ezilmek, yenilmek, bastırılmak, (bir hastalığa) müptela olmak, (bir hastalığa) yakalanmak, (bir hastalığa) tutulmak (EUES: 146)

Bu sözcük, Eski Uygur Türkçesinden sonra Karahanlı Türkçesi döneminde Kutadgu Bilig’de *basıt-* “Bastırmak” (Arat, 1979: 61) anlamında kullanılmıştır. Eski Anadolu, Harezmi, Kıpçak, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde de kullanılmayan sözcük *Malatya* yöresi ağızlarında *basıt-* “Örtmek, kapatmak” (Gülseren, 2000: 388) biçiminde tanıklanmıştır.

2.4. bedüklen-: Kuvvetli olmak, kudretli olmak, kendini güçlü sanmak (EUES: 154a)

Bu sözcük *bedü-* “büyüme” fiilinden türemiştir. Eski Türkçe döneminde söz konusu fiil ve türevleri ile ilgili *bedü-* “büyüme”, *bedük* “büyük”, *bedükle-* “büyük saymak” biçimleri tespit edilmiştir (DLT: 534b). *Bedüklen-* fiili Eski Uygurcadan sonra Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *büyüklen-* “büyüklük taslamak” şeklinde tanıklanmıştır (TTS I: 746). Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi döneminde de *büyüklen-* “kendini büyük göstermek, büyüklük taslamak; kasılmak, kibirlenmek” anlamlarıyla kullanılmaya devam etmektedir (TS I: 658)

2.5. bilgü: Bilebilme, bilme ihtimali (EUES: 173b)

Bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesinde *bilgi~bilgü* “Bilici, kâhin” (TTS I: 560); Harezmi Türkçesinde *bilgi* “Bilgi” (HŞ: 88b); Kıpçak Türkçesinde *bilgü* “Bilgi” (KTS: 31b), Osmanlı Türkçesi döneminde *bilgi~bilgü* “Ma’lûmat, vukûf, ilim, marifet” (LO: 55a, KT: 271b); Çağatay Türkçesinde *bilgü* “Bilgin; bilim, bilgi” (Karaağaç, 1997: 379) anlamlarında kullanılmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *bilgi* “1. İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü; bili, malumat. 2. Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek; haber, malumat, vukuf. 3. İnsan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü; malumat, vukuf. 4. Duyu organları yoluyla algılama, hayal gücü ve

bellek yardımıyla zihnin ilk olarak kavradığı temel düşünceler. 5. Verinin anlam kazanmış biçimi” (TS I: 523b) anlamlarıyla yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Türkiye Türkçesi ağızları içinde *Uşak* yöresi ağızlarında *bilgi* “Bilgi” (Gülsevin, 2002: 372a) biçiminde tanıklanmıştır.

2.6. bildürt-: Bildirtmek, haber verdirmek (EUES: 176a)

Bu sözcük, Eski Uygur Türkçesinden sonra Karahanlı Türkçesi döneminde *bildürt-* “Açıklamak, ortaya çıkarmak” (Kök, 2004: 310) ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde *bildürt-* “Bildirmek, açıklamak” (Topaloğlu, 2018: 66a) anlamlarında tanıklanmıştır. Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *bildirt-* “Bildirme işini yaptırmak” (TS I: 520a) anlamında kullanılan sözcük, *Diyarbakır* yöresi ağızlarında *bildirt-* “Bildirtmek” (Erten, 2011: 150b) biçiminde kaydedilmiştir.

2.7. bodla-: Enine boyuna bakmak, enine boyuna incelemek (EUES: 184b)

Bu sözcük, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinin söz varlığını kapsayan *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*’nde *boyla-* “1. Boy ölçmek, boy ölçüşmek. 2. Boylu boyunca dalmak. 3. Sürekli olarak izlemek” (TTS I: 648) olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Osmanlı Türkçesi döneminin önemli bir sözlüğü olan *Kâmûs-ı Türkî*’de *boyla-* “1. Boy kazandırmak, uzatmak. 2. Boyuna ölçmek, tûlen mesâha etmek” (KT: 264b) anlamlarında tanıklanmıştır. Harezmi Türkçesinde tespit edilemeyen sözcük, Çağatay Türkçesinde *boyla-* “Boy ile ölçmek; bir boy gitmek; baştan sona kadar gitmek” şeklinde kaydedilmiştir (ŞSL: 184). Sözcük, Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak *boyla-* “1. Boy ve hacmine göre ayırmak. 2. *mec.* İstemeyerek bir yere gitme durumunda kalmak. 3. *mec.* Düşmek. 4. Herhangi bir yere erişmek, ulaşmak” anlamlarında kullanılmaktadır (TS I: 598).

2.8. böğen: Kör bağırsak, apandis (EUES: 191a)

Bu sözcük; Eski Anadolu, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi dönemleri için taranan eserlerde tespit edilememiştir. Eski Uygur Türkçesi haricinde tarihî dönemlerde sadece Harezmi Türkçesi döneminde *Nehcü'l-Feradis*'te *büken* “bağırsak” biçiminde tanıklanmıştır (Ata, 2004: 91). Günümüzde ise Türkiye Türkçesi ağızlarında *Kütahya, Kırşehir, Kayseri, Kerkük, Tokat, Eskişehir, Gaziantep, Niğde, Konya* yörelerinde *böğen* “1. İçine yağ konulan işkembe. 2. Koyun, keçinin bol yeşil ot yediği gün bıraktığı iri yumuşak pislik, koyunlarda görülen ishal. 3. Çocuğun ve hayvan yavrusunun ilk pisliği” (DS I: 762b); *Eskişehir* ve *Niğde* yörelerinde *böven* “Koyun, keçinin bol yeşil ot yediği gün bıraktığı iri yumuşak pislik, koyunlarda görülen ishal” (DS I: 773a); *Manisa* yöresinde ise *büğen* “Koyun, keçinin bol yeşil ot yediği gün bıraktığı iri yumuşak pislik, koyunlarda görülen ishal” (DS I: 813b) biçimleriyle kullanılmaktadır.

2.9. çimgılaş- (Vücutta) karınca gibi uyuşmak, gıdıklamak (EUES: 228a)

Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *çimgış-~çımkiş-* “Ürpermek” biçiminde tanıklanmıştır (TTS II: 898). Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilemeyen sözcük Kıpçak Türkçesinde *çımkiş-* “Bir şeyi dumanlı, karışık görmek” (KTS: 50b) anlamıyla kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *Uşak, Isparta, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Eskişehir, Bolu, Ordu, Konya, Mersin, Antalya, Burdur, Bursa, Muğla, Afyon, Sinop* ve Bilecik yörelerinde *çımkiş-* “1. Uyuşmak ürpermek. 2. Vücutun bir yeri ağrımak, sızlamak. 3. Kaşınmak. 4. Boğaz gıcıklanmak.” (DS II: 1177b); *Isparta, Burdur, Aydın, İzmir, Manisa, Konya, Mersin, Adana, Muğla* ve *Denizli* yörelerinde ise *çimgış-* “1. Uyuşmak ürpermek. 2. Vücutun bir yeri ağrımak, sızlamak. (DS II: 1176b) anlamlarında kullanılmaktadır. *Çimgış-~çımkiş-* biçimleri, Eski Uygurcadaki *çimgılaş-* ile birebir eşleşmemektedir. Ancak bu veriler aynı kökten türemeleri sebebiyle çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.10. egzig: Ses, ezgi, melodi, seda, ton (EUES: 102b)

Sözcük, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri dönemlerinde *ezgi~ezgü~eğzi~ekzi* “Nağme, lahin, makam, hava” biçimlerinde çeşitli seslik değişkeleriyle kaydedilmiştir (TTS III: 1598). Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesinde *ezgi* “1. Belli kurallara göre düzenlenmiş, kulağa hoş gelen ses dizisi; ahenk, haz, nağme, melodi, şanson. 2. Bir müzik parçasında baştan sona kadar belirli yerlerde tekrarlanan ses dizisi. 3. *mec.* Kulağa hoş gelen ses veya söz dizisi. 4. *mec.* Tempo” biçiminde çok anlamlı olarak kullanılmaktadır (TS I: 1244). Mehmet Ölmez (2011: 482) sözcüğün kökeniyle ilgili olarak O. F. Sertkaya'nın **egzi-* +-*g* açıklamasından yola çıkarak *egiz*+-*g* ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Ölmez ilgili yazısında ayrıca *Türkçe Sözlük*'te *ezgi*'nin ağızlardan alındığı belirtilen "sıkıntı" anlamının *ez-* “ezmek” fiilinden geldiğini ve bu anlamın ayrı bir maddede gösterilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir (2011: 482).

2.11. egziglig: 1. Sesli, ezgili. 2. Kafiyeli (EUES: 102b)

Ezgi sözcüğünün isimden sıfat yapan {+li} ekiyle genişletilmiş biçimi olan *ezgili*, Eski Uygurca dışında tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesinde *ezgili* “Ezgisi olan, melodik” (TS I: 1244) biçiminde kullanılmaktadır.

2.12. enek: Haya torbası, testis torbası (EUES: 257a)

Enek sözcüğü Eski Uygur Türkçesi dönemindeki anlamıyla Kıpçak Türkçesinde *enek* “Taşak yumurtası” (KTS: 73b) biçiminde kaydedilmiştir. Eski Anadolu, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilemeyen bu sözcük, Osmanlı Türkçesinde *enek* “Burulmuş, hadım, tavaşi.” (LO: 135) anlamlarıyla kaydedilmiştir. Sözcük ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ölçünlü dilin söz varlığını yansıtan *Türkçe Sözlük*'e ağızlardan *enek* “1. İğdiş edilmiş, 2. Hadım edilmiş” anlamlarıyla alınmıştır (TS I: 1187). Türkiye Türkçesi ağızları içinde *Isparta*, *Burdur*, *Denizli*, *Aydın*, *İzmir*, *Maraş*, *Sivas*, *Konya*,

Antalya, Muğla ve Afyon yörelerinden *enek* “1. İğdiş edilmiş, burulmuş koyun, keçi, at gibi hayvanlar. 2. İnsan ya da hayvanın erkeklik bezi” anlamlarıyla derlenmiştir (DS III: 1748a).

2.13. es-: 1. Azaltmak, eksiltmek, küçültmek. 2. El koymak, zorla almak, zapt etmek (EUES: 263a)

Sözcük, Eski Uygur Türkçesindeki anlamıyla Eski Anadolu, Harezm, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *Afyon, Denizli, Eskişehir, Kastamonu, Amasya, Niğde, Konya, Mersin, Muğla, Kırklareli* yörelerinden derlenen *es-* “Bir şeyi eksiltmek, azaltmak” verisi, Eski Uygur Türkçesi dönemiyle hem seslik açıdan hem de anlam açısından örtüşmektedir (DS III: 1785b).

2.14. eşleş-: 1. Birleşmek, bir araya gelmek. 2. Sözleşmek (EUES: 264a)

Sözcük, Eski Uygur Türkçesi dışında, tarihî dönemlerde Harezm Türkçesinde *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *eşleş-* “Arkadaş olmak” (Yüce, 1993: 121); Osmanlı Türkçesinde *eşleş-* “1. Eş ve arkadaş peyda etmek. 2. (Kuşlar vesaire) çift olmak. 3. Muadil ve müşabih olmak.” (LO: 139b, KT: 101b), anlamlarıyla kaydedilmiştir. Günümüzde de Türkiye Türkçesinde *eşleş-* “1. Birbiriyle eş olmak, eş tutmak. 2. Çiftleşmek” anlamlarıyla kullanılmaktadır (TS I: 1222).

2.15. evren: Yılan (EUES: 131b)

Clauson (ED: 13b) *evren* sözcüğünün *evir-* fiilinden gelmiş olmasının güçlü bir ihtimal olduğunu öne sürmüştür. O sebeple de “gök kubbe”nin dönen bir kubbe olarak düşünüldüğünü söylemiştir. *Evren* sözcüğünün Kutadgu Bilig'de “gök kubbe”, DLT'de de “kubbe biçimli fırın” anlamlarında kullanıldığını örneklerle göstermiştir. Clauson yine bu sözcüğün Kuzeybatı ve Güneybatı lehçelerinde yılanların çöreklenebilme özelliklerinden dolayı “yılan” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Sözcüğün Eski Uygurcadaki “yılan” anlamıyla ilgili olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *evren~evran* “Ejderha, büyük yılan”

(TTS III: 1574) biçimleri tanıklanmıştır. Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak Türkçesinde *evren* “Büyük yılan” (KTS: 78a); Türkiye Türkçesi ağızlarında *Afyon, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Çanakkale, Kayseri, Hatay, Adana, Mersin, Muğla, Kayseri, Balıkesir, Eskişehir, Samsun, Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Ankara, Konya* yörelerinden derlenen *evran~evren* “Büyük yılan, canavar” kayıtları doğrudan Eski Uygur Türkçesi dönemindeki kullanımla örtüşmektedir (DS III: 1813a). Ağızlardaki *evren* “Büyük yılan” kaydı *Türkçe Sözlük*'e de dâhil edilmiştir (TS I:1238).

2.16. evsiz~evsüz: 1. Evsiz, evi olmayan evsiz. 2. Evsizlik (EUES: 131b)

Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *Gülistan Tercümesi*'nde *evsüz* “Evi olmayan” (Özkan, 1993: 304) biçiminde tanıklanmıştır. Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesi dönemi sözlüklerinde doğrudan madde başı yapılmasa da madde içinde kullanıldığı örnekler mevcuttur. *Kâmûs-ı Türki*'de *hâne* maddesi içinde “*hâne harâb = Evi yıkılmış, evsiz, perîşân-hâl*” açıklamasında “evsiz” biçiminde tespit edilmiştir (KT: 470a). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *evsiz* “1. Evi olmayan. 2. Yaşamını sokaklarda sürdüren kimse” (TS I: 1239) anlamlarında kullanılmaktadır.

2.17. içimlig: İçecekli (EUES: 293b)

Sözcük, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *içimli* “İçilecek hâlde olan, içilebilen” (TTS III: 2001) biçiminde tanıklanmıştır. Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *içimli* “1. İçimi herhangi bir nitelikte olan. 2. İçimi iyi, lezzetli” (TS I: 1650) anlamlarıyla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızları içinde *İzmir* yöresinden *içimli* “Lezzetli” verisi derlenmiştir (DS IV: 2506b).

2.18. kagunçı: Kavuncu, kavun yetiştiricisi (EUES: 319b)

Kagun “kavun” sözcüğü, Türkçenin her döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak *kagun* sözcüğünün {+çcı} isimden isim yapma ekiyle türetilmiş biçimi olan *kagunçı*, taradığımız eserlere göre Eski Uygur Türkçesi haricinde Türkçenin tarihî dönemlerinde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesinde *kavuncu* “Kavun satan kimse” (TS II: 1944) anlamıyla kaydedilmiştir.

2.19. kayalık: Kayalık (EUES: 350a)

Kaya isminden türeyen *kayalık*; Eski Anadolu, Harezm ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinde ise *Kâmûs-ı Türki*’de bazı madde içi açıklamalarda kullanılmıştır. Örnek olarak, *kapu* maddesi içinde “demirkapı = İki tarafı *kayalık* dağ olan tehlikeli boğaz ve derbend” ibaresinde geçmektedir (KT: 860a). Günümüzde de *Türkçe Sözlük*’te *kayalık* “Kayası çok olan yer” biçiminde kaydedilmiştir (TS II: 1946). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan “1. İkiyle yedi yaş arasındaki dişi deve. 2. Doğurgan, damızlık deve. 3. İki yaşından küçük, doğurmamış deve. 4. İki, üç yaşında erkek deve” anlamlarındaki *kayalık* (DS, 2697b) sözcüğünün farklı bir köke dayandığı düşünülmektedir.

2.20. kazançlıg: Kazançlı, ganimetli (EUES: 351b)

Kazgan- fiilinden türeyen *kazanç* ismi üzerine {+lıg} isimden sıfat yapan ekin gelmesiyle oluşan *kazançlı* sözcüğü Eski Anadolu, Harezm ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinde *kazançlı* “Kârlı, istifâdeli” (KT: 872a) biçiminde tanıklanmıştır. Sözcük Türkiye Türkçesinde *kazançlı* “1. Kazanmış olan. 2. Kazanç getiren, kazanç sağlayan” (TS II: 1959) anlamlarında kullanılmaktadır.

2.21. kazganıl-: Kazanılmak (EUES: 351b)

Kazançlıg sözcüğü gibi *kazgan-* fiilinden türeyen *kazganıl-*, Eski Anadolu, Harezm ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir.

Osmanlı Türkçesinde *Kâmûs-ı Türki*'de madde başı olmasa da madde içi açıklamalarda sıkça kullanıldığı görülmüştür. Örneğin *kazanç* maddesinin “*Kazanılan şey, fâ’ide, nef’, istifâde, kâr*” biçimindeki açıklamasında geçmektedir. Türkiye Türkçesinde *kazanıl-* “Kazanma işi yapılmak” (TS II: 1960) anlamında kullanılmaktadır.

2.22. **kazgantur-**: Kazandırmak (EUES: 351b)

Kazgantur- fiili de *kazgan-*’dan türemiştir. Bu fiil de Eski Anadolu, Harezm ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinde *kazandır-* “1. Kâr ettirmek, kazanmasını mûcib olmak. 2. İstihsâl ve iktisâb ettirmek, aldirmek” (KT: 872a) kaydı mevcuttur. Türkiye Türkçesinde de *kazandır-* “Kazanmasını sağlamak; vermek” (TS II: 1959) anlamlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.23. **kevil-**: (Güç) azalmak, zayıflamak, zayıf düşmek (EUES: 359b)

Kev- “Zayıflatmak” (EUES: 359b) fiilinden türeyen *kevil-*, Karahanlı Türkçesi döneminde *kewil-* “(Kuvvet) zayıflamak, gevşemek” (DLT: 671a) biçiminde tanıklanmıştır. Kıpçak Türkçesinde “Güç olarak zayıflamak” anlamından hareketle anlam genişlemesine uğrayarak *kevil-* “ihtiyarlamak” (KTS: 142a) biçiminde kaydedilmiştir. Eski Anadolu, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Günümüzde ise Türkiye Türkçesi ağızları içinde *Burdur*, *Muğla* ve *Denizli* yörelerinde *gevil-* “Eğilmek, çarpılmak” (DS III: 2012a) anlamlarında kullanılmaktadır.

2.24. **kıltık**: Başak kılıcı (EUES: 371a)

Eski Uygur Türkçesi döneminde “başak kılıcı” anlamında kullanılan *kıltık* sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde “Başta bulunan kepek, konak” (DLT, 677b) anlamında tanıklanmıştır. Eski Anadolu ve Harezm Türkçeleri dönemlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak Türkçesinde *kılçık* “1. Buğday başağı. 2. Buğday başağının üzerindeki ufak ve uzun dikenler” (KTS: 143a) anlamlarında kullanılan sözcük, Çağatay Türkçesinde *kıltık* “Balık içinde bulunan ince dikenler” (ŞSL: 467); Osmanlı Türkçesinde ise

kılçık “Balık kılçığı, kılçık, diken” (LO: 233a, KT: 880b) anlamlarıyla kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesinde de *kılçık* “1. Balıkların eti arasında bulunan diken gibi ince ve küçük kemik. 2. Fasulye, bakla vb. sebzelerin yeşil kabuğunda ve ekin başaklarında bulunan sert ve kıl gibi uzun lif. 3. Alttaki güreşçinin, kuyruk sokumunu hızla ve birdenbire havaya kaldırarak sırtına abanmış olan güreşçinin dengesini bozup onu ön veya yan tarafına aşırıp atması” (TS II: 2004) anlamlarında çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.25. koņragu: Çan, çingırak (EUES: 392a)

Hem Eski Uygur hem de Karahanlı Türkçesi dönemlerinde *koņragu* “çan, çingırak” (EUES: 392a; DLT: 693b) biçiminde kullanılan sözcük, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak Türkçesi döneminin önemli eserleri arasında yer alan *Codex Cumanicus*'ta *koņrov* “çingırak, zil, küçük çan” (CC: 751), Harezmi dönemi eseri olan *Husrev ü Şirin*'de *koņragu* “çingırak, çan” (HŞ: 257), Çağatay Türkçesinde ise *kongurak* “çingırak, zil” (ŞSL: 491) biçimlerinde tanıklanmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da *kongrak*~*kongurak* gibi çeşitli değişkeleriyle “1. Hayvanların boyunlarına takılan küçük çan, çingırak. 2. Kedi, kuzu, koyun ve at gibi hayvanların süs için boyunlarına takılan, renkli ipten örölmüş yuvarlak koza gibi bir şey” şeklinde çok anlamlı olarak verilmiştir. Derleme yerleri arasında *Niğde*, *Muğla*, *Adana* ve *Antalya* yöreleri gösterilmiştir (DS III: 2918b). Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *kongrak* ve *kongurak* biçimlerinin doğrudan Eski Uygurcadaki *koņragu* ile eş olmasa da aynı kökten benzer eklerle türetildikleri açıktır.

2.26. köpiklän-: Köpürmek, köpüklenmek (EUES: 408a)

Bu sözcük, Harezmi Türkçesinde *köpüklen-* “Köpüklenmek” (Yüce, 1993: 149) ve Eski Anadolu Türkçesinde *köpüklen-* “Köpüklenmek” (DK: 727) anlamında tanıklanmıştır. Osmanlı Türkçesinde de *Lehçe-i Osmâni*'de *köpürtmek* maddesinin içinde geçmektedir (LO: 249b). Sözcük

Türkiye Türkçesinde *köpüklen-* “Üstü köpük bağlamak” (TS II: 2125) anlamında kullanılmaktadır.

2.27. küg: Pas, lekecik (EUES: 437b)

Sözcük, Eski Anadolu ve Harezm Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinde *küf* “Rutubetten, bataklıktan hâsıl olan kir; pas, küf” (LO: 259b), Çağatay Türkçesinde de *Şiban Han Divanı*’nda *küf* “Küf” (Karasoy, 1998: 527) kayıtlarına rastlanmıştır. Sözcük, Türkiye Türkçesinde *küf* “1. Ekmek, peynir vb. organik maddelerin üzerinde, nem ve ısrının etkisiyle oluşan, çoğu yeşil renkli mantar. 2. Pas” (TS II: 2194) anlamlarında kullanılmaktadır.

2.28. küney: Güney (EUES, 442a)

Sözcük, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*’nde *güney* “Güneşi hiç eksik olmayan yer, güneşe karşı olan yer” (TTS III: 1869) biçiminde kaydedilmiştir. Sözlükteki tanıkların 17 ve 18. yüzyıllardan alındığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün Eski Anadolu Türkçesi döneminde değil de Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı söylenebilir. Harezm Türkçesinde kullanılmayan sözcük, Çağatay Türkçesi döneminde *künay* “gün doğar, doğu” (ŞSL: 534) olarak tanıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise *güney* “1. Bulunulan yerde sola doğu, sağa batı alındığında yüzün dönük olduğu yön; lodosluk, cenup, kuzey karşıtı. 2. Bu yönde bulunan; cenubi. 3. Güneş gören yer” (TS I: 1457) anlamlarında kullanılmaktadır. Ağızlarda ise *Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Bursa, Kütahya, Bilecik, Eskişehir, Kocaeli, Bolu, İstanbul, Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Çorum, Samsun, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Kars, Erzurum, Erzincan, Ağrı, Van, Elazığ, Gaziantep, Kahramanmaraş, Sivas, Yozgat, Ankara, Kayseri, Niğde, Konya, Adana, Mersin* ve *Kerkük* yörelerinde *güney* sözcüğünün “Her zaman güneş alan yer” (DS III: 2228b) anlamında çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.29. oba: Yıgılı taştan anıt (EUES: 501b)

Sözcük; Eski Anadolu, Harezmi, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserleri arasında yer alan *Codex Cumanicus*'ta *oba* “Tümsek, tepe” (CC: 783) anlamında tanımlanmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcük, *Isparta* ağızlarında *oba* “Tepe” (DS V: 3261a) biçiminde kaydedilmiştir. *Oba* sözcüğünün Moğolcadan ödünçlemedir. *Moğolca-Türkçe Sözlük*'te *obo* (<*obuga*) “yıgım, top, küme, öbek; taş yığı” kaydı mevcuttur (Lessing II, 2003: 936).

2.30. sargart-: Sarartmak (EUES: 586a)

Sargar- (<*sar(i)g+ar-*) fiilinden türeyen *sargart-*, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Ancak yaptığımız taramalarda *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde *sarart-* “Sarartmak” şeklinde tespit edilmiştir (DK: 754). Harezmi Türkçesinde *Nehcü'l-Feradis*'te *sargart-* “Sarartmak” ve Çağatay Türkçesinde *Lütfi Divanı*'nda *sargart-* “Sarartmak” (Karaağaç, 1997: 628) biçiminde tanımlanmıştır. Osmanlı Türkçesinde *sarart-* “Sarı etmek, sarı rengini vermek” (KT: 856a) anlamıyla kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesinde ise *sarart-* “Rengini sarıya çevirmek, sararmasına yol açmak” (TS II: 2855) biçiminde yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.31. seçilmiş: Seçkin, seçilmiş (EUES: 593a)

Seçil- “seçilmek” fiilinden {-miş} sıfat-fiil ekiyle türetilen *seçilmiş* sözcüğü Eski Anadolu, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinde *Kâmûs-ı Türki*'de madde içi açıklamalarda kullanılmıştır. Örneğin *seçkin* maddesinin açıklaması “Seçilmiş, müntahab, güzîde” biçiminde verilmiştir. Türkiye Türkçesinde ise *seçilmiş* “1. Seçerek ayrılmış; müntehap. 2. Aynı cinsten olan nesnelere arasından iyi ve seçkin olanlar çıktıktan sonra geride kalanlar. 3. Seçimle işbaşına gelen” (TS II: 2881) anlamlarında kullanılmaktadır.

2.32. sınıçgan: Sincan dikenli (*Lycium euro-paeum*) (EUES: 609b)

Bu sözcük; Eski Anadolu, Harezmi, Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinde *Lehçe-i Osmâni*'de *sincan* "Garkad, avsec, musa ağacı, zencân manasına bir sakızlı çalı nevisidir" (LO: 346b), *Kâmûs-ı Türki*'de *sincân~zincân* "Sakızlı bir cins dikenli çalı, Mûsâ ağacı" (KT: 606a) değişkeleriyle kaydedilmiştir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcük, *Antalya* ve *Kastamonu* ağızlarında *silcan* "Kırmızı, küçük meyveli, dikenli, ince yapraklı bir çeşit ağaç, böğürtlen" (DS V: 3635a) biçiminde yaşamaktadır. *Ordu* yöresi ağızlarında da *silcan* "Dikenli bir bitki" (Demir, 2001: 354) anlamıyla tanıklanmıştır.

2.33. süsgün: Sırt, arka (EUES: 638b, DTS: 550a, ED: 856a)

Eski Uygurcadaki *süsgün* sözcüğü, ilerleyen dönemlerde metatezli biçimlerde tespit edilmiştir. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri dönemlerinde *süksün* "Boyun kökü, ense" (TTS V: 3617) biçiminde tanıklanmıştır. Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilemeyen sözcük, Kıpçak Türkçesinde *süksün* "omuz başı, dal" (KTS: 244b) anlamında kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. *Balıkesir*, *Bilecik*, *İstanbul*, *Kastamonu*, *Çankırı*, *Çorum*, *Tokat*, *Samsun*, *Ordu*, *Diyarbakır*, *Mersin*, *Konya*, *Antalya*, *Zonguldak*, *Çankırı*, *Sivas* ve *Kayseri* yöresi ağızlarında *süksün* "1. Ense. 2. Eğri boyunlu. 3. Surat, yüz." (DS V: 3709a); *Amasya*, *Sivas*, *Kayseri*, *Kırşehir*, *Nevşehir*, *Niğde*, *Konya*, *Mersin* ve *Antalya* yöresi ağızlarında *süşün* "Ense" (DS V: 3708a); *Kastamonu*, *Samsun* ve *Konya* yöresi ağızlarında *süsgün* "Ense, boyun" (DS V: 3727b); *Çanakkale*, *Giresun*, *Erzurum*, *Ankara*, *Kırşehir* ve *Adana* yöresi ağızlarında *süsün* "1. Ense. 2. Omuz arkası" (DS V: 3728a); *Kars*, *Nevşehir* ve *Niğde* yöresi ağızlarında *süysün* "Ense" (DS V: 3731b); *Kastamonu*, *Nevşehir* ve *Niğde* yöresinde *susun~susün* "Ense, boyun arkası" (DS V: 3703a) biçimlerinde kaydedilmiştir.

2.34. teñle-: 1. Denemek, sınamak, tahmin etmek, dengelemek, düşünmek, düşünüp taşınmak. 2. Ölçmek, tartmak. 3. Eleştirmek. 4. Karşılaştırmak (EUES: 695a)

Karahanlı Türkçesi döneminde *teñle-* “Denkleştirmek, eşitlemek, ölçmek (DLT: 848b), Harezmi Türkçesinde *Kısâsü'l-Enbiyâ*'da *teñle-* “Denlemek, denk hâle getirmek, karşılaştırmak, ölçmek” (Ata, 1997: 622) biçimlerinde tanıklanmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nde tek tanıklı olarak *dekle-* “Denkleştirmek, yakıştırmak, uyuşturmak” (TTS II: 1065) kaydı mevcuttur. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *denkle-* “Denk duruma getirmek” (TS I: 970) anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *Mersin* yöresinde *denkle-* “Doğrusuna gitmek, dolanmamak” (DS II: 1425b); *Karaman* yöresinde *dekle-* “Tahmin etmek” (DS II: 1407b); *Niğde* yöresinde *dekle-* “Denk getirmek, tamamlamak, denkleştirmek” (DS II: 1407b); *Konya* yöresinde *dekle-* “Nişan almak, doğrultmak, yöneltmek” (DS VI: 4485b) gibi anlamlarıyla yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Türkiye Türkçesindeki *denkle-* biçiminin kökü olan *denk* sözcüğünün Farsçadan geri ödünçleme olduğu kabul edilmektedir (Tietze II: 359). Ağızlardaki *dekle-* biçiminin doğrudan Eski Türkçe *teñ*'den mi yoksa Farsçadan geri ödünçleme olan *denk*'den mi geldiği hususu açık değildir.

3. Sonuç

Bu çalışmada, 2019 yılında Abdullah Mert tarafından hazırlanan *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Sözcükler* adlı doktora tezi esas alınmıştır. Mert'in çalışmasından sonra Eski Uygur Türkçesi döneminin söz varlığını bütüncül bir şekilde kapsayan bir çalışma yayınlandı. 2021 yılında J. Wilkens *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*'nü yayınladı. Bu çalışmada ise Wilkens'in sözlüğü, Türkiye Türkçesi ve ağızlarının söz varlığı için yeniden taranmış, ardından Mert'in 2019 yılındaki teziyle karşılaştırılarak yeni eklemeler yapılmıştır. Toplamda 15'i fiil, 19'u isim olmak üzere 34 yeni sözcük tespit edilmiştir. Fiiller: *basıt-*, *bedüklen-*, *biltürt-*, *bodla-*, *çımğılaş-*, *es-*, *eşleş-*, *kazganıl-*,

kazgantur-, köpiklän-, küg, küngey, oba, sargart-, tenle-; isimler:
agtarguçı, alguçı, bilgü, bögen, egzig, egziglig, enek, evren, evsiz, içimlig,
kagunçı, kayalık, kazgançlıg, kevil, kılık, koņragu, seçilmiş, sınçgan,
süsgün'dür. Tespit edilen sözcüklerden 11'i sadece ağızlarda
yaşamaktadır: basıt-, bögen, çimgılaş-, enek, es-, evren, kevil-, koņragu,
oba, sınçgan, süsgün. İncelenen sözcükler Türkçenin tarihî dönemlerinde
de tanıklanmaya çalışılmıştır. Dördünün tarihî dönemlerde tanığı
bulunamamıştır: Agtarguçı, egziglig, es-, kagunçı.

KISALTMALAR

CC *Codex Cumanicus*

DK *Dede Korkut Hikâyeleri*

DLT *Dîvânu Lugâti 't-Türk*

DS *Derleme Sözlüğü*

DTS *Drevnetyurkskiy slovar'*

ED *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*

EUES *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*

HŞ *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i*

KT *Kâmûs-ı Türkî*

KTS *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*

LO *Lehçe-i Osmânî*

mec. *Mecaz*

ŞSL *Şeyh Süleyman Efendi Lügati*

TS *Türkçe Sözlük*

TTS *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*

KAYNAKLAR

Ahmed Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî (haz. R. Toparlı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **LO**

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III Indeks*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Argunşah, M. - Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları. **CC**

Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2004). *Nehcü'l-Ferādīs Uştmaḥlarning Açuq Yolu (Dizin-Sözlük)*.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. **ED**

Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazutlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük I-V*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Demir, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Demir, N. (2022). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Demirci, Ü. Ö. - Karslı, S. (2014). *Kutb'un Ḥusrav u Şīrīn'i - Dizin*.
İstanbul: Kesit Yayınları. **HŞ**

Durgut, H. (1995). “Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lügat-i Çagatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel)” *Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **ŞSL**

Ercilasun, A. B. (2006). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*.
Ankara: Akçağ.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Boston: Brill Leiden.

Erten, M. (2011). *Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara:
Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağızları, İnceleme - Metinler - Sözlük ve Dizinler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Johanson, L. (1998). “The History of Turkic”. *The Turkic Languages*. London: Routledge: 81-125.

Karaağaç, G. (1997). *Lutfi Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud (2023). *Dîvânü Lugâti't-Türk, Türk Dilinin İlk Sözlüğü*. (haz. M. S. Kaçalın-M. Ölmez). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

DLT

Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 Iv-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük C I-II* (çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mansuroğlu, M. (1979). “Karahanlıca” (çev. M. Akalın). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası: 141-182.

Mehmet Ölmez (2011) “Türkçe’de Ezgi ve Kopuz Hakkında”. *Türkiye’de Müzik Kültürü*. (Editörler: O. Elbaş - M. Kalpaklı - O. M. Öztürk). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi: 481-484.

Mert, A. (2019). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı*. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nasilov, D. M. – Kormuşin, I. V. – Borovkov, T. A. – Dmitriyev, L.V. - Zirin, A. A. (2016). *Drevnyuryurkskiy slovar’*. Astana: Gılım Baspası.

DTS

Özçelik, S. (2022). *Dede Korkut – Dresden Yazması- Giriş, Notlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **DK**

- Özkan, A. (2009). *Mehekkü'l-İlm ve'l-Ulema (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)*. Isparta: Fakülte Yayınları.
- Özkan, M. (1993). *Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paçacıoğlu, Burhan (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Róna-Tas, A. (2013). *Türkolojje Giriş*. (çev. İ. Sarı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2012). “Tagar ve Tagarçık Kelimeleri Hakkında veya Torba ve Torbalamak Üzerine Yeni Açıklamalar”. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*. 732: 84-90.
- Şemseddin Sami (2020). *Kâmûs-ı Türkî (haz. H. Duyar-M. Gülmez)*. Konya: Palet Yayınları. **KT**
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati II*. (Editör: S. Tezcan). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2018). *XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi 2 Sözlük*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R. - Vural, H. - Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **KTS**
- Türk Dil Kurumu (1995). *XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **TTS**
- Türk Dil Kurumu (2019). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **DS**
- Türk Dil Kurumu (2023). *Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **TS**
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen / Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen. **EUES**

Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb, H̄vārizm Türkçesi ile Tercümelî Şuṣter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.